

Conceptual Metaphors in the Field of Love in Khosrow and Shirin by Nizami

Samira Ssamimifar¹ & Gholamreza Salemian² & Mohammad Ebrahim
Malmir³
(81-103)

Abstract

Conceptual metaphor is a new, different interpretation of metaphor that first proposed by Lakoff and Johnson. In this approach, metaphor is not only examined in terms of appearance; but also, it pays attention to the concepts that are hidden behind the words. Any metaphorical concept, by focusing on one aspect of the concept, can prevent the mind from focusing on other aspects of that concept. One of the abstract concepts in Khosrow and Shirin Masnavi is love. Whereas Nizāmi is an irreplaceable master of metaphor and he often expresses his desired concepts in the form of metaphorical system, love and other related concepts such as lover, beloved, achievement, grief, etc. in his poetry. In this research, with a descriptive-analytical method based on library studies, based on Lakoff and Johnson's theory of cognitive metaphor and a look at the new classification of Afrāshi and Hisāmi (mental to mental), conceptual metaphors of love in Khosrow va Shyryn by Nizāmi, are reviewed and analyzed. Because love and related concepts are abstract, they are expressed in the form of similes and metaphors to make them more tangible. By examining the concepts of the field of love based on the theory of conceptual metaphor, eighteen texts were categorized and analyzed with the field of the destination of love in the form of 738 items. These writings are classified into two groups: metaphors that have a positive approaches to love and metaphors that have a negative approaches to love. This story is about a romantic event; for this reason, most of the writings formed in it have a negative approach, and whereas this love leads to achievement and it brings happiness, the approach becomes positive. Based on the obtained results, most of the texts are subjective to objective, and in some cases they are more tangible mental, they have been used to express love, and the text about "love is sorrow" are 123 cases and the texts about "love is deception" are 16 cases, and they have the highest and lowest frequencies in Khosrow va Shyryn, respectively.

Keyword: Conceptual Metaphor, Love, Military, Khosrow and Shirin, Likaf and Johnson.

1. Ph.D. Candidate of Persian Language and Literature Razi University, Kermanshah, Iran.

2. Email of the author: salemian@razi.ac.ir

Associate Professor of Persian Language and Literature Razi University, Kermanshah, Iran.

3. Associate Professor of Persian Language and Literature Razi University, Kermanshah, Iran.

1.Introduction

Any metaphorical concept, focusing on one aspect of the concept, can prevent the mind from focusing on other aspects of that concept. Kuchish believes that metaphor is a one-to-one adaptation to its mathematical meaning (correspondence); of course, this correspondence is one-sided; In a way that can be said "love is journey" and it cannot be said "journey is love". In this comparison, not all of the concepts are necessarily transferred from the source domain to the destination domain; rather, it pays attention to the certain parts of the destination (see: Kuchish, 1393: 28). The conveyed concepts through metaphor are relative concepts; not absolute, because if it is absolute, one concept can be exactly another; therefore, when we say that a concept is organized by a metaphor, we mean that the concept is organized to some extent that it can only be extended in some directions and not by all of the directions "(Lakoff and Johnson, 1397: 27). A definition of conceptual metaphor is stated: "It is a theory according to which the understanding of one conceptual domain is based on the understanding of another conceptual domain; to be more precise, the understanding of (more) unfamiliar and (more) abstract conceptual domain are based on the understanding of (more) familiar and(more)tangible conceptual domain "(Abdolkarymi, 2014: 23). Each conceptual metaphor consists of three main principles: the domain of origin (objective and conventional concepts), the domain of destination (mental and unconventional concepts) and writing. Cognitive metaphor is the result of writing between the two conceptual domains of origin and destination. Considering the path of metaphorical writing from the field of origin to the field of destination and subjectivity or objectivity of this path of movement and considering the very important point that are basically subjective and objective, they can be understood on a field. Three types of metaphors are considered: objective metaphor to subjective, subjective metaphor to subjective and objective metaphor to objective (see: Afrāshi and Hisāmi, 1392: 150).

2.Methodology

This research uses a library and descriptive-analytical method, it is based on Lakoff and Johnson's theory of cognitive metaphor and a look at the new classification of Afrāshi and Hisāmi (subjective to subjective), to examine the conceptual metaphors of love in Masnavi Khosrow and Shyryn Nizāmi. At first, all of the verses of Masnavi Khosrow va Shyryn were selected and read, the verses that had the words of love or the related concepts including (love, lover, beloved, separation, achievement, sorrow, persecution, patience, tears, etc.),then, due to the concepts of the field of origin, frequency was classified and analyzed, and at the end, the poet's view towards the subject of love and the related concepts were examined.

3.Discussion

Nizāmi, a Persian poet of the sixth century AH, who is known as the pioneer of storytelling in Persian literature, had a strange style in poetry. Both his thoughts were new and his language was special. The continuous use of metaphor does not make his speech boring and he has achieved such a balanced language in the way he speaks that the strangeness of his expression has not made him unfamiliar (see: Zarryn-Kub, 2007: 225); because of this newness in expression, his tendency to metaphor was more than simile and to simile, it was more than ordinary descriptions. "In choosing appropriate words and phrases, inventing new and pleasing themes, and depicting details with the power of imagination and precision in describing nature and persons, and using pleasant and new similes and metaphors, he is among those who have not been found the same."

(Safa, 1369: 809). Since most of Nizāmi's works are in the field of lyrical literature, of course, they have emotional themes that the poet has described them metaphorically. Lyrical poetry and romantic themes, which began in the fourth century, reached their zenith in the late sixth century with Nizāmi's lyrical poems. One of these works is Masnavi of Khosrow va Shyryn, which tells the story of Khosrow's love for Shyryn with a beautiful and pleasant expression and, of course, a metaphor. Nizāmi praises love in his love stories and there are three types of love in his poems: heroic love, sad love and earthly and instinctive love. In Khosrow va Shyryn's love poems, we see the extremely metaphorical descriptions and delicate expression about love, conflicts, patience, resentment, the stories of achievement and the continuation of love after connection. Sometimes the word of love itself is considered directly as a letter, and sometimes love is accompanied by other descriptions. In some cases, descriptions are given for the lover or beloved that contain an implicit description of love.

4. Conclusion

Examining the concepts of love due to theory of conceptual metaphor, eighteen writings with the destination field of love were categorized and analyzed in the form of 738 items. These writings are classified into two groups: the first group of metaphors that have a positive approach to love; such as light, religion, joy and vitality and unity. The second group of metaphors have a negative approach to love; such as grief, murder, restlessness, illness, madness, battle, etc. In the writing, "love is religion", although love is associated with something sacred and in its creation, interpretations belonging to the field of religion have been used; but where the beloved is worshiped and turning away from God is considered a sin, love is in conflict with the common and conventional religion, and the wisdom of the metaphor of "love is disbelief" is formed; therefore, it can be said that love in this writing has two-dimensional expressions. In the conceptual metaphor of "love is sorrow", although this sorrow is very heartbreaking and it is almost impossible for the lover to bear it, but it is a pleasant sorrow that the lover chooses it and with love, he takes this sorrow to life and any humiliation and he endures sorrow in this way. In "love is fire", fire has two meanings: one is to cleanse the human being of pollution and the other is to burn his being. Here only the burning aspect is considered and the lover is satisfied and pleased with burning in this fire; because in his view, this fire not only does not cause destruction; it promotes health. It can be said that the mentioned writings are two-sided and two concepts are inferred from them. At first glance, they have a meaning; but there are other concepts behind them. This story because it represents a romantic and emotional event; there are also problems in the way of beloved and the lover and they suffer in this predicament; for this reason, most of the writings formed in the story have a negative approach, and where this love leads to happiness and joy, the approach becomes positive. Based on the obtained results, most of the writings are subjective to objective and in some cases, there are used more tangible subjective matters that have been used to express love, and the sentence of "love is sad" is revealed in 123 cases and the "love is deception" are in 16 cases, they respectively, have the highest and lowest frequencies in *Khosrow va Shyryn*.

استعاره‌های مفهومی حوزه «عشق» در خسرو و شیرین نظامی

سمیرا صمیمی‌فر

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

غلامرضا سالمیان^۱

دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

محمدابراهیم مالمیر

دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۲/۱۳؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۹/۳۰

علمی-پژوهشی

چکیده

نظریه «استعاره مفهومی»، برداشتی نو و متفاوت از استعاره است که نخستین بار لیکاف و جانسون آن را مطرح کردند. در این رویکرد، استعاره تنها از جنبه ظاهری بررسی نمی‌شود، بلکه به مفاهیمی توجه می‌شود که در پس واژه‌ها پنهان است. در این دیدگاه، مفاهیم انتزاعی با استفاده از مفاهیم عینی‌تر، ملموس‌تر و گاهی ذهنی درک می‌شوند. هر مفهوم استعاری با تمرکز بر یک جنبه از مفهوم، می‌تواند ذهن را از تمرکز بر جنبه‌های دیگر آن مفهوم بازدارد. چون عشق و مفاهیم مرتبط با آن، اموری انتزاعی هستند، برای ملموس‌تر شدن در قالب تشبیه و استعاره بیان می‌شوند. یکی از مفاهیم انتزاعی و مورد توجه نظامی در مثنوی خسرو و شیرین، عشق است. عشق و دیگر مفاهیم مربوط به آن، از جمله عاشق، معشوق، وصال، هجران و... در شعر او به صورت استعاری بیان شده‌اند. پژوهش حاضر مفاهیم مذکور را در چارچوب نظریه استعاره مفهومی لیکاف و جانسون و نگاهی به طبقه‌بندی جدید افراشی و حسامی با عنوان استعاره ذهنی به ذهنی، بررسی کرده‌است. با بررسی مفاهیم حوزه عشق بر پایه نظریه استعاره مفهومی، هجده نگاشت با حوزه مقصد عشق، در قالب ۷۳۸ مورد، دسته‌بندی و تحلیل شد. این نگاشت‌ها در دو گروه دسته‌بندی می‌شوند: استعاره‌هایی که رویکرد مثبت به عشق دارند و استعاره‌هایی که رویکرد منفی به عشق دارند. این داستان بیانگر رویدادی عاشقانه است و به همین دلیل، اغلب نگاشت‌های شکل‌گرفته در آن، رویکردی منفی دارد و آنجا که این عشق به وصال می‌انجامد و موجب شادی می‌شود، رویکرد این نگاشت‌ها مثبت می‌شود. بر پایه نتایج به‌دست آمده، بیشتر نگاشت‌ها ذهنی به عینی هستند و در بعضی موارد، از امور ذهنی ملموس‌تر برای بیان عشق استفاده شده‌است و نگاشت «عشق، غم است» با ۱۲۳ مورد و نگاشت «عشق، فریب است» با ۱۶ مورد، به ترتیب بیشترین و کمترین بسامد را در خسرو و شیرین به خود اختصاص داده‌اند.

واژه‌های کلیدی: استعاره مفهومی، عشق، نظامی، خسرو و شیرین، لیکاف و جانسون.

۱. مقدمه

یکی از موضوعات پژوهشی در سال‌های اخیر، بررسی متون ادبی بر پایه نظریات جدید است. بررسی استعاره‌های مفهومی از دیدگاه لیکاف و جانسون، یکی از انواع این پژوهش‌هاست. دو نوع دیدگاه درباره استعاره وجود دارد: یکی همان دیدگاه سنتی است که در این دیدگاه، استعاره از نظر زبانی و زیبایی‌شناسی مورد توجه است؛ یعنی مربوط به حوزه واژگان و کاربرد واژه‌ای به جای واژه دیگر است. ارسطو نخستین کسی است که از

استعاره به صورت سنتی سخن گفته است. او استعاره را این گونه تعریف کرده است: «استعاره عبارت از این است که اسم چیزی را بر چیزی دیگر نقل کنند و نقل هم از جنس به نوع است، یا نقل از نوع به جنس، یا نقل از نوع به نوع است و یا نقل به حسب تمثیل است» (ارسطو، ۱۳۴۳: ۹۰). استعاره، اصلی ترین شکل زبان مجازی است؛ یعنی زبانی که مقصودش همان چیزی نیست که بیان می کند. زبانی که مقصودش همان باشد که می گوید و کلمات را در معنای زبان «معیار» به کار می برد، «زبان حقیقی» نامیده می شود. زبان مجازی، دانسته در نظام حقیقی زبان تصرف می کند؛ زیرا بر این فرض متکی است که معنای واقعی عبارات در ارتباط با یک شیء، به شیء دیگری نیز می تواند منتقل شود (ر.ک؛ هاوکس، ۱۳۷۷: ۱۲). در تعریف استعاره از نوع کلاسیک آن، می توان چنین بیان کرد که استعاره در واژه رخ می دهد، نه در تفکر و اندیشه؛ استعاره، جایگزینی واژه ای به جای واژه ای دیگر، با علاقه مشابهت است و اینکه استعاره ها بخشی از زبان متعارف و هنجار نیستند. همان طور که مشخص است، در این دیدگاه، تنها به سطح ظاهری واژه ها یا عبارات پرداخته می شود، نه جنبه های شناختی، عاطفی و زیربنایی آن.

دیدگاه دوم، نظریه استعاره مفهومی است که رویکردی تازه و نو به مقوله استعاره است. در این دیدگاه که لیکاف و جانسون آن را ارائه کردند، برخلاف باوری که استعاره را تنها مختص به واژه می دانست، نه اندیشه. وی معتقد بود که بدون استعاره مشکلی در زبان و فکر به وجود نمی آید، مشخص شد که استعاره هم در زبان و هم در اندیشه وجود دارد و نظام مفهومی که انسان در قالب آن فکر و عمل می کند، اساساً ماهیتی استعاری دارد. نظام مفهومی موجود در اطراف انسان، سرشار از مفاهیم انتزاعی است که تعریف روشنی ندارند. بنابراین، نیاز است با مفاهیمی که دارای معانی روشن تری هستند، فهمیده شوند و این در قالب نظام مفهومی استعاری امکان پذیر است. در استعاره مفهومی که نوعی مطالعه معنی شناسی شناختی است، «استعاره منحصر به زبان، یعنی واژه ها نیست، بلکه برعکس، بخش عمده ای از فرایندهای فکری آدمی استعاری است» (لیکاف و جانسون، ۱۳۹۷: ۱۷). بنابراین، می توان ویژگی های استعاره شناختی را چنین عنوان کرد: استعاره در تفکر و اندیشه رخ می دهد، صرفاً وجود علاقه شباهت لزومی ندارد و ممکن است واسطه های دیگری نیز وجود داشته باشند و این استعاره ها فقط مختص زبان ادبی نیستند، بلکه در زبان عادی هم وجود دارند.

۱-۱. بیان مسئله و پرسش‌های پژوهش

هر مفهوم استعاری با تمرکز بر یک جنبه از مفهوم، می‌تواند ذهن را از تمرکز بر روی جنبه‌های دیگر آن مفهوم بازدارد. کوچش معتقد است استعاره، انطباق یک‌به‌یک به مفهوم ریاضی آن است (تناظر)، البته این تناظر یک‌طرفه است، به گونه‌ای که می‌توان گفت «عشق، سفر است» و نمی‌توان گفت «سفر، عشق است». در این انطباق، لزوماً همه مفاهیم از حوزه مبدأ به حوزه مقصد منتقل نمی‌شود، بلکه به بخش‌های خاصی از مقصد توجه می‌شود (ر.ک؛ کوچش، ۱۳۹۳: ۲۸). مفاهیم منتقل شده از طریق استعاره مفهومی، نسبی است، نه مطلق؛ زیرا اگر مطلق باشد، یک مفهوم می‌تواند دقیقاً مفهوم دیگری باشد. بنابراین، «زمانی که می‌گوییم یک مفهوم به واسطه یک استعاره سازمان می‌یابد، مقصود ما آن است که آن مفهوم تا اندازه‌ای سازمان می‌یابد و اینکه تنها می‌تواند از بعضی جهت‌ها گسترش یابد و نه از همه جهت‌ها» (لیکاف و جانسون، ۱۳۹۷: ۲۷). در تعریفی از استعاره مفهومی گفته شده است: «نظریه‌ای است که بر اساس آن، درک یک حوزه مفهومی، بر پایه درک یک حوزه مفهومی دیگر صورت می‌پذیرد؛ به بیان دقیق‌تر، درک یک حوزه مفهومی ناآشنا(تر) و انتزاعی(تر)، بر پایه درک حوزه مفهومی آشنا(تر) و ملموس(تر) صورت می‌گیرد» (عبدالکریمی، ۱۳۹۳: ۲۳). هر استعاره مفهومی، از سه رکن اصلی تشکیل شده است: حوزه مبدأ (مفاهیم عینی و متعارف)، حوزه مقصد (مفاهیم ذهنی و نامتعارف) و نگاشت. استعاره شناختی، حاصل نگاشت بین دو حوزه مفهومی مبدأ و مقصد است. «به وسیله نگاشت استعاری، ساختار مفاهیم و ویژگی‌های یک قلمرو را به قلمرو دیگر می‌بریم و آن را مفهومی و تجسمی می‌کنیم» (هاشمی، ۱۳۹۲: ۲۴۱). با توجه به مسیر حرکت نگاشت استعاری از حوزه مبدأ به حوزه مقصد و ذهنی یا عینی بودن این مسیر حرکت و نیز با در نظر داشتن این نکته بسیار مهم که اصولاً ذهنی یا عینی بودن، روی یک پیوستار قرار قابل درک است، سه نوع استعاره در نظر گرفته شده است که عبارتند از: استعاره عینی به ذهنی، استعاره ذهنی به ذهنی و استعاره عینی به عینی (ر.ک؛ افراشی و حسامی، ۱۳۹۲: ۱۵۰).

عشق به عنوان مفهومی انتزاعی، در متون عرفانی و غنایی ادب فارسی، همواره مورد توجه شاعران و نویسندگان بوده است و به عنوان یک حوزه مفهومی مقصد، بسته به نوع متون ادبی، حوزه‌های مبدأ گوناگون و از هم متفاوتی داشته است:

«هدف عشق با استفاده از انواع استعاره مفهومی، مفهوم‌سازی می‌شود. مطالعه این

استعاره‌ها حائز اهمیت است؛ زیرا استعاره‌های مختلف، عواطف و نگرش‌های دیگری را

که در نوع آرمانی عشق و از آن جدایی ناپذیر می‌یابیم، آشکار می‌کند» (کوچش، ۱۹۸۶: ۶۷).

عشق از اصلی‌ترین مفاهیم در متون غنایی است و مفاهیم مرتبط با آن نیز مانند غم، اندوه، وصل و فراق چون اموری انتزاعی هستند، برای ملموس‌تر شدن در قالب تشبیه و استعاره بیان می‌شوند. دو جلوه برای عشق در ادبیات منظوم فارسی ذکر می‌کنند: نخست، عشق انسانی است که از مثنوی‌های شعرایی چون رودکی و عنصری آغاز می‌شود و در مثنوی‌های نظامی به اوج خود می‌رسد و آثار بزرگ و بنامی می‌آفریند که از جمله آن‌ها می‌توان به خسرو و شیرین و لیلی و مجنون اشاره کرد. دوم، عشق الهی یا عرفانی که در مثنوی‌های سنایی و عطار می‌درخشد و اوج تعالی آن را در غزلیات مولانا شاهد هستیم (ر.ک؛ خرمشاهی، ۱۳۷۳، ج ۲: ۱۱۶۷). نظامی شاعر پارسی‌گوی سده ششم هجری که به‌عنوان پیشوای داستان‌سرایی در ادب پارسی شناخته شده‌است، طرز غربی در شاعری داشت. هم اندیشه‌اش تازگی داشت، هم زبانش زیبایی خاصی. کاربرد پی‌درپی و پیوسته استعاره، سخنش را ملال‌انگیز نمی‌کند و در شیوه سخن، به چنان زبان متعادلی دست یافته که غریب بودن طرز بیان، موجب نامأنوس بودنش نشده‌است (ر.ک؛ زرین‌کوب، ۱۳۸۶: ۲۲۵). به‌سبب همین تازگی در بیان، گرایش او به استعاره بیشتر از تشبیه و به تشبیه بیشتر از توصیفات عادی بود: «وی در انتخاب الفاظ و کلمات مناسب و ابداع مضامین نو و دلپسند، تصویر جزئیات با نیروی تخیل، دقت در توصیف طبیعت و اشخاص و نیز به‌کار بردن تشبیهات و استعارات مطبوع و نو، در شمار کسانی است که بعد از خود نظیری نیافته‌است» (صفا، ۱۳۶۹: ۸۰۹). از آنجا که بیشتر آثار نظامی در حوزه ادب غنایی جای می‌گیرند، به‌طبع مضامینی عاطفی و احساسی دارند که شاعر با بیانی استعاری به توصیف آن‌ها پرداخته‌است. شعر غنایی و مضامین عاشقانه که از قرن چهارم آغاز شده بود، در اواخر قرن ششم و با منظومه‌های بزمی و غنایی نظامی به حد اعتلای خود رسید. یکی از این آثار، مثنوی خسرو و شیرین است که داستان عشق خسرو به شیرین را با بیانی زیبا و دلنشین و البته استعاری بیان می‌کند. نظامی در داستان‌های عاشقانه خویش ستایشگر عشق است و سه نوع عشق در منظومه‌های او دیده می‌شود: عشق قهرمانانه، عشق اندوه‌بار و عشق زمینی و غریزی. نظامی در دو نوع اول و دوم، زن را قهرمان داستان قرار می‌دهد، اما در نوع سوم که متعلق به جانب حیوانی است، برای زن حرمت قائل شده‌است (ر.ک؛ ناصری، ۱۳۹۲: ۲۰۰). در منظومه عاشقانه خسرو و شیرین، شاهد توصیفات با بیانی فوق‌العاده

استعاره‌ی و ظریف درباره‌ی عشق، کشمکش‌ها، صبوری، هجران، آب و تاب‌های وصال و تداوم عشق پس از وصل هستیم. گاهی مستقیماً خودِ واژه‌ی عشق به صورت نام‌نگاشت در نظر گرفته شده و گاهی عشق با وصف‌های دیگری همراه است. در بعضی موارد نیز توصیفاتی برای عاشق یا معشوق آورده شده که حاوی توصیفی ضمنی درباره‌ی عشق است. در این پژوهش، به دنبال یافتن پاسخ این پرسش‌ها هستیم که استعاره‌های مفهومی حوزه‌ی عشق در مثنوی خسرو و شیرین چه بازتابی داشته‌اند و با توجه به محتوا و مضمون آن، چه مفاهیمی به‌عنوان حوزه‌ی مبدأ برای بیان استعاره‌های مفاهیم عاشقانه به‌کار گرفته شده‌است؟

۲-۱. اهداف و ضرورت پژوهش

هدف از این پژوهش، واکاوی و دستیابی به مفاهیم مرتبط به حوزه‌ی مقصد و نگاشت‌های مرکزی در مثنوی خسرو و شیرین و نیز دستیابی به نوع دیدگاه شاعر به مقوله‌ی عشق، بر اساس نوع ادبی و زبان این اثر است. این پژوهش می‌تواند به شناخت جهان‌بینی نظامی در بیان این مفهوم اصلی و زیرمجموعه‌های آن و در نهایت، احساسات و زبان او کمک کند و اینکه شاعر به کدام جنبه از این مفاهیم توجه بیشتری نشان داده‌است.

۳-۱. روش پژوهش

این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و بر پایه‌ی مطالعات کتابخانه‌ای، بر مبنای نظریه‌ی استعاره‌ی شناختی لیکاف و جانسون و نگاهی به طبقه‌بندی جدید افراشی و حسامی (ذهنی به ذهنی)، به بررسی استعاره‌های مفهومی حوزه‌ی عشق در مثنوی خسرو و شیرین نظامی پرداخته‌است؛ بدین صورت که ابتدا کلّ آیات مثنوی خسرو و شیرین انتخاب و خوانده شد و آیاتی که واژه‌ی عشق یا مفاهیم مربوط به آن شامل «عشق، عاشق، معشوق، فراق، وصال، غم، جفا، صبر، اشک» و... بود، استخراج گردید. سپس بر اساس مفاهیم حوزه‌ی مبدأ، به ترتیب بسامد، طبقه‌بندی و تحلیل، و در پایان، نوع نگرش شاعر به موضوع عشق و مفاهیم مرتبط به آن بررسی شد.

۴-۱. پیشینه‌ی پژوهش

با توجه به اینکه در سال‌های اخیر، نظریه‌ی استعاره‌ی مفهومی مورد توجه بسیاری از پژوهشگران قرار گرفته، پژوهش‌های بسیاری نیز بر پایه‌ی این نظریه در متون ادبی صورت گرفته‌است؛ مثلاً: بهنام (۱۳۸۹) کلان‌استعاره «معرفت، بصری است» را به‌عنوان استعاره‌ای موجود در دیوان شمس با قلمرو مبدأ نور معرفی و آن را ذیل شش خرداستعاره بررسی کرده‌است. راکعی (۱۳۸۹) دو شعر «سفر ایستگاه» و «همزاد عاشقان جهان» از کتاب دستور

زبان عشق قیصر امین پور را با توجه به استعاره‌های مفهومی بررسی کرده‌است. سجودی و قنبری (۱۳۹۱) شصت جمله دارای استعاره مفهومی با قلمرو مقصد زمان را از ده کتاب داستان کودک فارسی استخراج کرده‌است و از نظر افعال به کاررفته در آن‌ها بررسی کرده‌اند. هاشمی (۱۳۹۲) به شرح نگاشت‌های استعاری از محبت در آثار صوفیه از قرن دوم تا ششم هجری پرداخته‌است. وی درک صوفیه از محبت در دوره مورد بحث را ذیل کلان‌استعاره‌های «خداوند، سلطان است»، «خداوند، محبوب است»، «تصوف، راه است» و «محبت، راه است» تحلیل کرده‌است.

پژوهش‌های دیگری هم درباره استعاره مفهومی عشق در متون ادبی بدین شرح صورت گرفته‌است: افراشی و حسامی (۱۳۹۲) به تحلیل استعاره‌های مفهومی در یک طبقه‌بندی جدید با تکیه بر نمونه‌هایی از زبان‌های فارسی و اسپانیایی پرداخته‌اند و دسته‌بندی جدیدی با عنوان استعاره‌های عینی به ذهنی، ذهنی به ذهنی و عینی به عینی را ارائه کرده‌اند. آیاد (۱۳۹۳) به بررسی استعاره مفهومی عشق در غزلیات سنایی، عطار و مولوی پرداخته‌است. نتیجه این پژوهش نشان می‌دهد که استعاره‌های عشق در غزل سنایی حول کلان‌استعاره «عشق، زهد است» شکل گرفته‌اند، در غزل عطار استعاره‌های عشق، حول کلان‌استعاره «عشق، حیرت است» شکل گرفته‌اند و در غزلیات مولانا کلان‌استعاره «عشق، وجد است» خرداستعاره‌های با قلمرو مقصد عشق را شکل داده‌است. اصغرنژاد (۱۳۹۵) در پایان‌نامه خود، به بررسی الگوهای شناختی استعاره‌های مفاهیم عاشقانه در غزلیات و قصاید سعدی پرداخته‌است. اسپرهم (۱۳۹۷) به بررسی استعاره شناختی عشق در مثنوی مولانا پرداخته‌است و استعاره‌ها را در چهار گروه اصلی قرار داده‌است: ۱. گروهی که تصویری مثبت از عشق ارائه می‌دهند. ۲. آن‌ها که صفات و ویژگی‌های منفی عشق را برجسته می‌کنند. ۳. استعاره‌هایی که دوجانبه و دوپهلو هستند. ۴. استعاره‌هایی که از نظر مفهومی خنثی هستند. در پایان، وی به این نتیجه رسیده‌است که سوزندگی، مست‌کنندگی و ذی‌شعور بودن عشق، بیشتر از سایر جنبه‌های آن، مدنظر مولانا بوده‌است. ولی‌زاده و مباشری (۱۳۹۷) به بررسی مفهوم‌سازی عشق در غزلیات شمس و ارتباط آن با مضامین قرآنی از دیدگاه معنی‌شناسی پرداخته‌اند و این نکته را خاطرنشان کرده‌اند که در هر دو اثر، استعاره کلان «خداوند، معشوق است» وجود دارد و نوع نگاشت‌ها مشخص می‌سازد که قرآن تأثیری عمیق بر زبان مولانا دارد. عباسی

(۱۳۹۷) استعاره مفهومی عشق و خوشه‌های معنایی مرتبط با آن را در تذکرة‌الاولیای عطار، بر اساس دیدگاه جدید افراشی، بررسی کرده‌است و استعاره‌های ذهنی به ذهنی را مورد واکاوی قرار داده‌است. کریمی و همکاران (۱۳۹۸) به منظور درک بسیاری از نکات پنهان متن و یافتن برجسته‌ترین مفاهیم فکری شاعر به تحلیل و بررسی استعاره‌های مفهومی سیرالعباد پرداخته‌است و مهم‌ترین مفاهیم استعاری و کارکرد شناختی آن‌ها را تحلیل و بارزترین نمودهای این مفاهیم و برجسته‌ترین استعاره‌های شناختی را شناسایی نموده‌اند.

در این میان، پژوهشی یافت نشد که به بررسی و طبقه‌بندی استعاره‌های مفهومی حوزه عشق در مثنوی خسرو و شیرین نظامی پرداخته باشد.

۲. طبقه‌بندی و گزارش استعاره‌ها

۱-۲. عشق، غم است

این نگاهت از نظر فراوانی، اولین رتبه را در مثنوی خسرو و شیرین به خود اختصاص داده‌است. در این استعاره، شاعر اوضاع و احوال عاشق و معشوق را که گرفتار عشق هستند، با توصیف اشک ریختن عاشق از دوری و فراق معشوق، کاربرد واژگانی، چون اندوه، غم، محنت و غصه بیان می‌کند به جای عشق و تعابیر دیگری که نشان از حالات مربوط به غم در وجود عاشق دارد. اگرچه تحمل این غم برای عاشق تقریباً غیرممکن است، اما اندوهی دلنشین است که عاشق، خود آن را انتخاب کرده‌است و هرگونه خواری و اندوه را در این راه تاب می‌آورد. عاشق در همه حال، در غم یار است و از مردم رویگردان و تنها چاره این غم، صبر و انتظار است. همان گونه که مشخص است، گرچه ظاهراً این عشق، اندوهبار است، اما مضمون پنهان در آن، بیانگر عشقی شیرین است.

۱-۲. توصیف اشک ریختن عاشق

«گهی قصد نبید خام کردی   گهی از گریه می در جام کردی»

(نظامی، ۱۳۹۱: ۱۶۷).

«ز سنبل کرد بر گل مشک‌بیزی   ز نرگس بر سمن سیماب‌ریزی»

(همان: ۲۶۴).

۲-۱-۲. کاربرد واژه غم یا برابر آن به جای عشق

«غم خسرو رقیب خویش کرده   در دل بر دو عالم پیش کرده»

(همان: ۹۲).

«چرا باید که چون من سرو آزاد   بود در بند محنت مانده ناشاد؟»

(همان: ۳۱۵).

۳-۱-۲. کاربرد دیگر تعابیر مربوط به غم در بیان حال عاشق و دل او

- «به نومییدی دل از دلخواه برداشت   به دارالملکِ آرمن راه برداشت»
(همان: ۸۸).
- «به زندان مانده چون آهن در این سنگ   دل از شادی و دست از دوستان تنگ»
(همان: ۳۴۰).

۲-۲. عشق، نور است

در این استعاره، وجود معشوق چون نوری است که روشنایی بخش دل عاشق و شب تاریک اوست. یار با عبارت «ای ماه» مورد خطاب قرار می‌گیرد که این، نشانگر زیبایی و جلوه‌گری او مانند ماه است. معشوق مانند چشمه نوری است که حتی خورشید را هم از جلوه می‌اندازد و وجود او عاشق را از نورهای دیگر (شمع، چراغ و...) بی‌نیاز می‌کند. عاشق چون پروانه‌ای است که به گرد شمع وجود معشوق می‌گردد و سوختن او باعث شعله‌ورتر شدن آتش عشق می‌گردد. اشاره به معشوق با واژه خورشید در واقع، بیانگر این نکته است که همان گونه که خورشید با تابیدن به سنگ بی‌ارزش، او را تبدیل به گوهر می‌کند، وجود معشوق نیز به عاشق ارزش و اعتبار می‌بخشد. این نگاشت با آوردن اسم سرچشمه نور (ماه، خورشید، شمع، چراغ و قمر) در اشاره به معشوق، شکل گرفته است:

- «چو قصد چشمه کرد آن چشمه نور   فلک را آب در چشم آمد از دور»
(نظامی، ۱۳۹۱: ۷۷).
- «چو در خوبی غریب افتادی ای ماه   غریبان را فرومگذار در راه»
(همان: ۲۴۲).
- «به لابه گفت کای مقصود جانم   چراغ دیده و شمع روانم»
(همان: ۳۳۶).

۳-۲. عشق، بی‌صبری و بی‌قراری است

نگاشتی که در این مفهوم برای عشق به کار می‌رود، به دو صورت است: عشق هم می‌تواند به مفهوم صبر و هم به معنی بی‌قراری باشد. در بیت‌های زیر، این دو نگاشت برای عشق بیان شده است. انسان عاشق از شدت بی‌قراری و بی‌تابی برای معشوقی که از او دور مانده است، سر به کوه و بیابان می‌گذارد و هیچ جا آرامش ندارد. گاهی نیز دیدن روی معشوق موجب بی‌قراری و هیجان می‌شود. معشوق برای او چون جان است و نمی‌تواند بدون آن آرام و قرار داشته باشد. شکیبایی در هر جایی پسندیده است، جز در عشق؛ زیرا عاشق واقعی تحمل دوری از معشوق را ندارد:

«چنین تا مدتی در خانه می‌بود ز بی‌صبری دلش دیوانه می‌بود»

(همان: ۹۰).

«به رعنائی گذشت از گوشهٔ بام ز شاه آرام شد چون شد دلارام»

(همان: ۳۲۷).

گاهی لازمهٔ عشق‌ورزی و عاشق بودن، صبوری است. برای حفظ موقعیت و فاش نشدن اسرار و احوال عشق، باید صبر و تحمل کرد؛ زیرا آشکار کردن ناآرامی، باعث رسوایی می‌شود. امید به وصال موجب تحمل دوری و مشکلات راه عشق است و عاشق برای همراه شدن دل معشوق با خود، باید انتظار بکشد. این انتظار با دیدن روی معشوق پایان می‌یابد و نتیجهٔ آن شادمانی است:

«شکیبایی کنم چندان که یک روز درآید از درِ مهر آن دل‌افروز»

(همان: ۲۰۵).

«تحمل را به خود کن رهنمونی نه چندان که بار آرد زبونی»

(همان: ۳۴۳).

۴-۲. عشق، رویدنی است

عشق در این مفهوم مانند دانه و بذری است که در دل انسان می‌روید و قابل رشد کردن و ثمر دادن است. معشوق همچون درختی است که اگر آن را با عشق بیروزی، ثمره و میوهٔ آن، وصال است. قامت بلند و زیبای معشوق، مانند سرو، و نیز زیبایی چهرهٔ او و خندیدنش چون شکفتن گل است. از آنجا که گل نماد زیبایی است و انسان از دیدن زیبایی لذت می‌برد، نگاه کردن به چهرهٔ معشوق زیبارو نیز همین لذت را برای عاشق به ارمغان می‌آورد. فراق، سختی‌ها و مشکلاتی که بر سر راه این عشق وجود دارد، مانند خارهایی هستند که مانع از لمس وجود معشوق می‌شوند. کاربرد مفهوم عشق به‌عنوان یک رویدنی، بیانگر این نکته است که همان‌طور که رویدن گل‌ها و گیاهان، جهان را زیبا و لذت‌بخش می‌کند، عشق نیز دنیا را زیباتر می‌نماید. نگاشت در قالب کاربرد مفاهیم مرتبط با رویش (گل، سرو، باغ، خار و میوه) در توصیف عاشق و معشوق و نیز ارتباط میان آن‌ها شکل گرفته است:

«نظر کردی سوی قصر دلارام به زاری گفتی ای سرو گلندام»

(همان: ۲۳۹).

«ز باغ وصل پُرگل کن کنارم چو دانی کز فراق بر چه خارم»

(همان: ۱۵۳).

۵-۲. عشق، آتش است

نگاشت مرکزی آتش برای عشق، امری بدیهی است، به این دلیل که آتش دو مفهوم دارد: یکی، پاک کردن وجود انسان از آلودگی و دیگری، سوختن وجود او. در عشق‌های الهی و معنوی، هر دو مفهوم از آن برداشت می‌شود، اما در عشق زمینی و انسانی، تنها جنبه سوزاندگی آن لحاظ می‌شود. عشق همچون آتش، گرمی و هیجان برای عاشق و معشوق به همراه دارد و باعث سوختن وجود عاشق می‌شود. عاشق از سوختن در این آتش، راضی و خشنود است؛ زیرا از نظر او، این آتش نه تنها موجب هلاک نمی‌شود، بلکه موجب سلامت است. آتش علاوه بر ویژگی‌های مثبتی که دارد، دود هم با آن همراه است که باعث آزار و رنج می‌شود و در تناسب با عشق، دود همان آه سوزناک برخاسته از دل عاشق است که موجب رنج و بی‌تابی او می‌شود. این نگاشت به صورت توصیف عاشق در آتش عشق، کاربرد واژه‌های آتش، نار و آذر به جای عشق و نیز توصیف آتش‌افروزی معشوق نمود پیدا کرده است:

«مرا این سوختن سوری عظیم است   که سوز عاشقان سوزی سلیم است»
(همان: ۳۶۱).
«به صبری کاورَد فرهنگ در هوش   نشاند آن آتش جوشنده را جوش»
(همان: ۸۲).
«تو آتش طبعی، او عود بلاکش   بسوزد عود چون بفرورد آتش»
(همان: ۲۶۵).

۶-۲. عشق، اسارت و گرفتاری است

عشق چون دام و بندی است که عاشق را گرفتار و اسیر خود می‌کند. عاشقی که دام‌گیر و گرفتار در عشق است، در هر حالی، در برابر معشوق کوتاه می‌آید و تسلیم فرمان اوست. زلف معشوق مانند زنجیری است که عاشق را به اسارت خود درمی‌آورد و پای‌بند می‌کند. در بند عشق ماندن و گرفتاری در چاه عشق، سبب تنها ماندن عاشق می‌شود، اما در عین حال، عاشق از چنین وضعیتی خوشحال است:

«نخستم باده دادی، مست کردی   به مستی در مرا پابست کردی»
(همان: ۱۵۸).
«چرا نخل رطب بر دل خورد خار؟   مگر کو هم به شیرین شد گرفتار؟»
(همان: ۳۲۱).

کلان‌استعاره «عشق، اسارت است» شامل خرداستعاره «عشق، شکار است» نیز می‌شود. هم عاشق و هم معشوق، همچون صیدی گرفتار در دام عشق می‌شوند. زیبایی، زلف و اندام معشوق چون رسن و دام است که عاشق را شکار می‌کند. این نگاهت به صورت کاربرد واژه‌های بند، دام یا شست، با مفاهیم حوزه عشق و توصیف عشق به منزله شکار با دیگر تعابیر، نمود پیدا می‌کند:

«از آن رفتن برآسودند یک‌چند   دل شیرین فرومانده در آن بند»
(همان: ۷۲).
«گر این صاحب‌جهان دل‌داده تست   شکاری بس شگرف افتاده تست»
(همان: ۱۱۹).

۷-۲. عشق، بیماری است

بی‌توجهی معشوق به عاشق، باعث رنج و بیماری است. در واقع، عشق به‌مثابه درد است و تنها معشوق دواي این درد و بیماری است. دوری و بی‌خبری از معشوق همچون زخمی کشنده است و باعث ناتوانی می‌شو و گاهی خود عاشق به دلیل عشق زیاد به یارش، سبب این رنج است. همان‌گونه که بیماری عوارضی دارد، عشق نیز دارای عوارضی است که با دوری از معشوق در بدن ایجاد می‌شود؛ مانند بی‌خوابی، بی‌اشتهایی و ناتوانی. البته این درد، درمان نیز دارد که همانا وصال و دیدار معشوق و هم‌صحبتی با اوست. این مفهوم به سه شکل بیان حالات مربوط به بیماری در وجود عاشق، توصیف آشکار عاشق چون بیمار و کاربرد واژه درد به جای عشق بیان شده است:

«چو دیو از زحمتِ مردم گریزان   فتان خیزان‌تر از بیمار خیزان»
(همان: ۲۲۲).
«گر از پولاد داری دل، نه از سنگ   ببخشایی بر این مجروح دلتنگ»
(همان: ۲۴۳).
«بُستِ فرمانبرش فرمان پذیرفت   که دردی داشت کان درمان پذیرفت»
(همان: ۳۶۶).

۸-۲. عشق، دین است

این نگاهت با استفاده از تعابیر متعلق به حوزه دین، از جمله «قبله»، «زکات»، «سجده کردن»، «حرام» و... برای بیان ارتباط میان عاشق و معشوق شکل گرفته است. در این مفهوم، عاشق صورت معشوق را چون قبله و محراب می‌داند و در برابر او سجده می‌کند و از عاشق می‌خواهد که اندکی از زیبایی خود را به‌عنوان زکات به او نشان دهد.

آسوده ماندن در راه عشق و تلاش نکردن برای به دست آوردن یار، بر عاشق حرام است و دور شدن از او نیز گناهی است که باید به سبب آن، طلب بخشش کرد:

«مزن چندین گره بر زلف و خالت زکاتی ده قضاگردان مالت»
(همان: ۱۴۴).

«نه پی در جستجوی کس فشردم نه جز روی تو کس را سجده بردم»
(همان: ۳۲۲).

مفاهیم مذکور، اگرچه در ظاهر با دین تناسب دارد، ولی در واقع، به نوعی در تعارض با دین شرعی و عرفی است؛ زیرا در دین، تنها خداوند است که باید پرستیده شود و دور شدن از او، گناهی است که باید برای آن طلب بخشش کرد. به کار بردن واژه‌های «بُت» و «صنم» در اشاره به معشوق زیبارو، خرداستعاره «عشق، کفر است» را به عنوان زیرمجموعه‌ای از کلان استعاره «عشق، دین است» به وجود آورده است:

«ترا باید شدن چون بُت پرستان به دست آوردن آن بُت را به دستان»
(همان: ۵۵).

«چو از گفتن فراغت یافت شاپور دَمش در مه گرفت و حیل در حور»
(همان: ۷۲).

۹-۲. عشق، دیوانگی و جنون است

در متون ادب فارسی، عشق چه عرفانی و چه انسانی، با جنون و دیوانگی همراه است؛ زیرا تنها در صورت آزاد شدن از قید عقل و هوش است که می‌توان دل در گرو معشوق نهاد و خود را به او تسلیم نمود. عشق و دیدن روی معشوق باعث دیوانگی و آشفتگی می‌شود و این آشفتگی و مدهوشی، موجب بی‌خبری و بی‌توجهی عاشق به اطراف، سرگردانی، از بین رفتن آرامش و از خود بی‌خود شدن او می‌شود. در واقع، موجب می‌شود که شخص عاشق خود را فراموش کند و تنها در فکر معشوق باشد:

«به حکم آنکه بس شوریده‌کارم چو زلف خود دلی شوریده دارم»
(همان: ۶۸).

«چو مستی دارم و دیوانگی هست حریفی ناید از دیوانه مست»
(همان: ۳۴۱).

۱۰-۲. عشق، بردگی و بندگی است

این استعاره مفهومی بیانگر تسلیم شدن عاشق در برابر معشوق است. عاشق، مقام و موقعیت خود را نادیده می‌گیرد و بنده معشوق خود می‌شود؛ زیرا از نظر او، بندگی در

عشق، همچون پادشاهی ارزشمند است. چون عاشق تحمل دوری از یار را ندارد، حاضر است برای در کنار او بودن، بنده حلقه‌به‌گوش او شود و اگر معشوق او دستور دهد، جان خود را فدا می‌کند. اگر معشوق، خریدار او باشد، خودش را به او می‌فروشد و از این کار راضی و خشنود است. این نگاهت با به‌کارگیری واژه‌های «غلام»، «بنده» و «هندو»، و نیز بیان بردگی عاشق در مقابل معشوق با عبارات و ترکیب‌هایی نظیر «حلقه‌به‌گوش»، «خدمتکار» و «فرمانبر» بیان شده‌است:

«من آن تُرکِ سیه‌چشمم بر این بام   که هندوی سپیدت شد مرا نام»
(همان: ۳۰۷).
«من آیم خود به خدمت بر سرِ کاخ   زمین بوسم به نیروی تو گستاخ»
(همان: ۳۰۴).

۱۱-۲. عشق، جنگ است

این استعاره مفهومی با استفاده از نام‌بزارهای جنگی و دیگر تعابیر مربوط به جنگ، همچون میدان نبرد، پیکار، شیبخون زدن و... در توصیف ارتباط عاشق و معشوق شکل گرفته‌است. عشق همچون میدان کارزار است و نگاه عاشق و نیز ناز و عتاب معشوق، تیر انداختن و آغاز جنگ است. عاشق، آماج تیر نگاه معشوق است که با رضایت خود، این را انتخاب کرده‌است و در برابر معشوق تسلیم شده‌است. غم عشق و دوری از معشوق، چون سپاهی است که بر دل عاشق حمله می‌کند و او را از پای می‌اندازد:

«چو چشم تیرگر جاسوس گشتم   به دگان کمانگر برگزاشتم»
(همان: ۱۰۰).
«کمند زلف خود در گردنم بند   به صید لاغر امشب باش خرسند»
(همان: ۱۴۵).

۱۲-۲. عشق، راز است

راز، چیزی است که باید در دل نهفته بماند و نمی‌توان آن را با هر کسی در میان گذاشت. عشق نیز مانند راز است که به‌سبب شرم و کم‌رویی، امکان بازگفت آن برای عاشق و معشوق وجود ندارد و تنها می‌توان آن را با افراد محرم در میان گذاشت. گاهی از ترس حسودان و رقیبان، حتی با وجود بی‌تابی و ناراحتی، صلاح در پنهان کردن عشق است. معشوق به‌سبب ارزش والایی که دارد، باید از چشم دیگران پنهان باشد. کسی که نمی‌تواند عشق را مانند راز در پرده نگه دارد، اصلاً نباید عاشق شود:

«صواب آن شد که نگشایی به کس راز   کنی فردا سوی نخجیر پرواز»
(همان: ۷۱).

«دل شه چاره آن غم ندانست که راز خویش را محرم ندانست»
(همان: ۲۸۸).

۱۳-۲. عشق، سرقت است

با استفاده از صفاتی چون «دلبر»، «دلربا» و «طرّار» در اشاره به معشوق و کاربرد فعل‌های مربوط به حوزه سرقت، نگاشت «عشق، سرقت است» شکل گرفته است. دلبر همچون دزد و راهزنی است که با غمزه و نگاه خویش، یا هر ترفند دیگری، تمام وجود عاشق را به تاراج می‌برد و چیزی برایش باقی نمی‌گذارد. عاشق از اینکه معشوق دلش را ببرد، خرسند است و گمان می‌کند که این برایش بهتر است؛ زیرا در این صورت، آسوده است؛ نه بار دل را به دوش می‌کشد و نه غم دلبر را که در دل جای دارد:

«ز هر سو کرد مرگب را روانه نه دل دید و نه دلبر در میانه»
(همان: ۸۴).
«چو فرخ شد بدو هم تخت و هم تاج درآمد غمزه شیرین به تاراج»
(همان: ۱۶۶).

۱۴-۲. عشق، وحدت است

وجود معشوق برای عاشق چنان عزیز است که او را بر جان خود ترجیح می‌دهد و این از عشق زیاد ناشی می‌شود. عاشق، یارش را از صمیم قلب، «جان» خطاب می‌کند و هرگز او را آزار نمی‌دهد، چون برایش بسیار ارزشمند است. شخص عاشق در واقع، وجود خود را نادیده می‌گیرد و هرچه می‌بیند، معشوق است. این استعاره مفهومی با کاربرد واژه «جان» در اشاره به معشوق، بیان وحدت میان عاشق و معشوق و نیز توصیف قرار گرفتن معشوق در وجود عاشق بیان می‌شود:

«در آغوش کشم چون آب در میخ مرا جانی تو، با جان چون زخم تیغ؟»
(همان: ۱۴۸).
«در ایشان خیره شد هر کس که می‌تاخت که خسرو را ز شیرین باز نشناخت»
(همان: ۱۱۷).

۱۵-۲. عشق، قتل است

عشق مانند قاتلی است که باعث ریختن خون عاشق می‌شود، اما خون عاشق هرگز پایمال نمی‌شود و معشوق تاوان آن را پس می‌دهد. معشوق با دوری و نامهربانی که چون زخمی‌گشونده است، کمر به قتل عاشق می‌بندد. عاشق توقع ندارد که با کوچک‌ترین کاری، مورد سرزنش قرار بگیرد و با وجود تمام سختی‌هایی که کشیده، معشوق قصد

ریختن خونس را بکند. او آن قدر در عشق ثابت قدم و وفادار است که حتی اگر معشوق قصد کشتنش را داشته باشد، باز عاشق می ماند و از مرگ هراسی ندارد:

«از آن ترسم که فردا رخ خراشی   که چون من عاشقی را کشته باشی»
(همان: ۱۴۸).
«ترا هم خون من دامن بگیرد   که خون عاشقان هرگز نمیرد»
(همان: ۱۴۸).

۱۶-۲. عشق، شراب است

به کارگیری واژه «مست» در اشاره به عاشق و دریافت عشق به مانند «شراب»، با بیان مفاهیم دیگر، زیربنای این استعاره مفهومی را تشکیل می دهد. عشق مانند شرابی است که عاشق و معشوق را مست می کند و باید این شراب عشق را در جوانی و به موقع خورد؛ زیرا در کهنسالی به کار نمی آید و لذت بخش نیست. کسی که دور از عشق است، همچون آدم مخمور، بی حوصله و کسل است. دیدن روی معشوق و لطف او، باعث رفع این خماری می شود و عاشق را مست تر می کند. این مستی از آن نظر که مرتبط با معشوق است و باعث هیجان و جوش و خروش می شود، خوب است، اما از آن رو که اراده انسان را سُست می کند و در دین مذموم است، دارای بُعد منفی است:

«دو یار از عشق خود مخمور مانده   به عشق اندر ز یاران دور مانده»
(همان: ۱۱۶).
«به هر دیداری از وی مست می شد   به هر جامی که خورد، از دست می شد»
(همان: ۶۰).

۱۷-۲. عشق، شادی و نشاط است

هرچند عشق بیشتر باعث اندوه و غم می شود، اما گاهی شادی آفرین و لذت بخش است. رسیدن عاشق و معشوق به هم و کنار هم بودنشان، لذت و شادی این عشق را چندبرابر می کند و این شادی، نیرویی دارد که هر کار غیرممکنی را ممکن می سازد. عاشق حتی اگر از معشوق خود دور باشد، یاد و خیال یار و رسیدن خبری از او برایش شادی آور است:

«شب وصلت لبی پُر خنده دارم   چراغ آشنایی زنده دارم»
(همان: ۱۴۹).
«از آن پس کار خسرو خرمی بود   ز دولت بر مرادش همدمی بود»
(همان: ۳۹۴).

۱۸-۲. عشق، فریب است

معشوق با جلوه گری، رفتارها و حرکاتی که مخصوص خود اوست، عاشق را فریفته خود کرده، دل او را می برد. عاشق بر این باور است که معشوق از راه فریب می خواهد دل او را

به دست آورد، ولی او فریب این دوست داشتن ظاهری و زبانی را نمی خورد. این فریفتن دوسویه است؛ یعنی عاشق و معشوق، هر دو قصد فریفتن یکدیگر را دارند و گاهی آگاهانه فریب عشق یکدیگر را می خورند. معشوق انتظار دارد که حتی اگر عاشق او را دوست ندارد، وانمود کند که او را دوست دارد و فریبش دهد. در واقع، این نگاهت به نوعی بیانگر عدم اراده عاشق در برابر خواسته معشوق است، تا جایی که به راحتی فریفته او می شود:

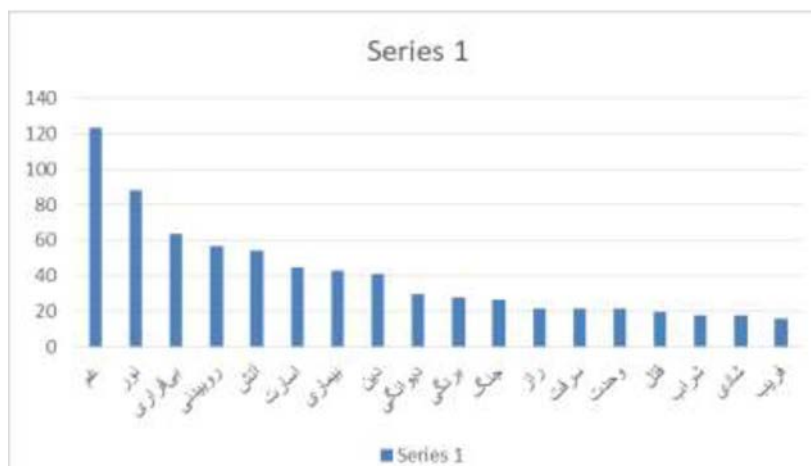
«ولیکن گرچه بینی ناشکیبش   نبینم گوش داری بر فریبش»
(همان: ۱۱۹).

«اگرچه نار سیمین گشت سبیم   همان عاشق کش عاقل فریبم»
(همان: ۳۱۷).

جدول تعداد و درصد کاربرد نگاهت‌ها

نگاشت	تعداد	درصد	نگاشت	تعداد	درصد
عشق، غم است	۱۲۳	۱۶/۶۶	عشق، بردگی و بندگی است	۲۸	۳/۷۹
عشق، نور است	۸۸	۱۱/۹۶	عشق، جنگ است	۳۷	۳/۶۵
عشق، بی‌قراری است	۶۴	۸/۶۷	عشق، راز است	۲۲	۲/۹۸
عشق، رویبندی است	۵۷	۷/۷۲	عشق، سرقت است	۲۲	۲/۹۸
عشق، آتش است	۵۴	۷/۳۱	عشق، وحدت است	۲۲	۲/۹۸
عشق، اسارت است	۴۵	۶/۰۹	عشق، قتل است	۲۰	۲/۷۱
عشق، بیماری است	۴۳	۵/۸۲	عشق، شراب است	۱۸	۲/۴۳
عشق، دین است	۴۱	۵/۵۵	عشق، شادی و نشاط است	۱۸	۲/۴۳
عشق، دیوانگی است	۳۰	۴/۰۶	عشق فریب است	۱۶	۲/۱۶
جمع کل			۷۳۸	۱۰۰	

نمودار تعداد کاربرد نگاهت‌ها

۳. نتیجه

یکی از مفاهیم انتزاعی و مورد توجه نظامی در مثنوی خسرو و شیرین، عشق است. از آنجا که نظامی استاد بی‌بدیل استعاره است و اغلب مفاهیم مورد نظر خویش را در قالب نظام استعاری بیان می‌کند، عشق و دیگر مفاهیم مربوط به آن از جمله عاشق، معشوق، وصال، هجران و... در شعر او به صورت استعاری بیان شده‌اند. در پژوهش حاضر، مفاهیم مذکور را در چارچوب نظریه استعاره مفهومی لیکاف و جانسون و نیز نگاهی به طبقه‌بندی جدید افراشی و حسامی با عنوان استعاره ذهنی به ذهنی بررسی کردیم. عشقی که نظامی در این داستان از آن سخن می‌گوید، عشقی است که در هر دو طرف، شور و هیجانی یکسان می‌آفریند و در نتیجه، هر دو به یکدیگر دل می‌بازند و در فراق هم بی‌تابی می‌کنند؛ یعنی عاشق، معشوق می‌شود و معشوق عاشق. اگرچه در نظر عامه مردم، داستان‌های غنایی حاکی از عشقی مجازی و هوس‌آلود است، ماجرای این عشق، بیانگر عشقی واقعی و پاک است که عاشق و معشوق برای نیفتادن در دام گناه و هوس، حاضر هستند فراق و غم حاصل از آن را به جان بخرند.

با بررسی مفاهیم حوزه عشق بر پایه نظریه استعاره مفهومی، هجده نگاشت با حوزه مقصد عشق در قالب ۷۳۸ مورد، دسته‌بندی و تحلیل شد. این نگاشت‌ها در دو گروه دسته‌بندی می‌شوند: گروه اول، استعاره‌هایی که رویکردی مثبت نسبت به عشق دارند؛ مانند نور، دین، شادی و نشاط و وحدت. گروه دوم، استعاره‌هایی که رویکردی منفی به عشق دارند؛ مانند غم، قتل، بی‌قراری، بیماری، دیوانگی، جنگ و... در نگاشت «عشق، دین است»، اگرچه عشق با امری مقدس پیوند خورده است و در آفرینش آن از تعابیر متعلق به حوزه دین استفاده شده، اما جایی که معشوق مورد پرستش قرار می‌گیرد و دور شدن از او گناه محسوب می‌شود، عشق در تعارض با دین معمول و متعارف قرار می‌گیرد و خرداستعاره «عشق، کفر است» شکل می‌گیرد. بنابراین، می‌توان گفت عشق در این نگاشت، بیانی دووجهی دارد. در استعاره مفهومی «عشق، غم است» اگرچه این غم بسیار جانکاه است و تحمل آن برای عاشق تقریباً غیرممکن، اما اندوهی دلنشین است که خود عاشق آن را انتخاب می‌کند و با عشق، این غم را به جان می‌خرد و هر گونه خواری و اندوه را در این راه تاب می‌آورد. در نگاشت «عشق، آتش است»، آتش دو مفهوم دارد: یکی، پاک کردن وجود انسان از آلودگی و دیگری، سوختن وجود او. در اینجا، تنها جنبه سوزاندگی آن لحاظ می‌شود و عاشق از سوختن در این آتش راضی و خشنود است؛ زیرا

از نظر او، این آتش نه تنها موجب هلاک نمی‌شود، بلکه موجب سلامت است. می‌توان چنین بیان کرد که نگاشت‌های ذکرشده، دوجوهی هستند و دو مفهوم از آن‌ها استنباط می‌شود. در نگاه اول، یک مفهوم دارند، اما در پس آن‌ها، مفاهیم دیگری نیز نهفته است. چون این داستان بیانگر رویدادی عاشقانه و احساسی است، دربردارنده مشکلاتی در راه این عشق هم هست و عاشق و معشوق در این گیرودار، دچار رنج و عذاب می‌شوند. به همین دلیل، اغلب نگاشت‌های شکل گرفته در داستان، رویکردی منفی دارند و آنجا که این عشق به وصال می‌انجامد و موجب شادی و نشاط می‌شود، رویکرد، مثبت می‌شود. بر پایه نتایج به دست آمده، بیشتر نگاشت‌ها، ذهنی به عینی هستند و در بعضی موارد، از امور ذهنی ملموس تر برای بیان عشق استفاده شده است و نگاشت «عشق، غم است»، با ۱۲۳ مورد و نگاشت «عشق، فریب است» با ۱۶ مورد، به ترتیب بیشترین و کمترین بسامد را در خسرو و شیرین به خود اختصاص داده‌اند.

منابع

- آباد، مریم (۱۳۹۳)، *استعاره مفهومی عشق در غزلیات سنایی، عطار و مولانا*، رساله دکتری به راهنمایی سید مهدی زرقانی، مشهد، دانشگاه فردوسی.
- ارسطو (۱۳۴۳)، *فن شعر*، ترجمه عبدالحسین زرین کوب، ج ۲، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- اسپرهم، داوود و سمیه تصدیقی (۱۳۹۷)، «استعاره شناختی عشق در مثنوی مولانا»، *متن پژوهی ادبی*، ش ۷۶، صص ۸۷-۱۱۴.
- اصغرنژاد فرید، مرضیه (۱۳۹۳)، *الگوهای شناختی استعاره‌های مفاهیم عاشقانه در غزلیات و قصاید سعدی*، رساله دکتری به راهنمایی نسرين فقيه ملك مرزبان، تهران، دانشگاه الزهراء.
- افراشی، آریتا و تورج حسامی (۱۳۹۲)، «تحلیل استعاره‌های مفهومی در یک طبقه بندی جدید با تکیه بر نمونه‌هایی از زبان‌های فارسی و اسپانیایی»، *نشریه پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی*، ش ۵، صص ۱۴۱-۱۶۵.
- بهنام، مینا (۱۳۸۹)، «استعاره مفهومی نور در دیوان شمس»، *فصلنامه نقد ادبی*، ش ۱۰، صص ۹۱-۱۱۴.
- خرمشاهی، بهاء‌الدین (۱۳۷۳)، *حافظ‌نامه*، تهران، علمی و فرهنگی.
- راکعی، فاطمه (۱۳۸۳)، «نگاهی نو به استعاره، تحلیل استعاره در شعر قیصر امین‌پور»، *فصلنامه پژوهش‌های ادبی*، ش ۲۶، صص ۷۷-۹۹.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۸۶)، *پیر گنج در جستجوی ناکجاآباد*، ج ۷، تهران، سخن.
- سجودی، فرزانه و زهرا قنبری (۱۳۹۱)، «بررسی معناشناختی استعاره زمان در داستان‌های کودک به زبان فارسی (گروه‌های سنی الف، ب، ج)»، *فصلنامه نقد ادبی*، ش ۱۹، صص ۱۳۵-۱۵۶.
- صفا، ذبیح‌الله (۱۳۶۹)، *تاریخ ادبیات در ایران*، ج ۲، چ ۱۰، تهران، فردوس.

- عبّاسی، زهرا (۱۳۹۷)، «استعاره مفهومی عشق و خوشه‌های معنایی مرتبط با آن در تذکرة‌الاولیای عطار». پژوهش‌های ادب عرفانی (گوهر گویا)، س ۱۲، ش ۲ (پیاپی ۳۷)، صص ۱۱۷-۱۴۶.
- عبدالکریمی، سپیده (۱۳۹۳)، فرهنگ توصیفی زبان‌شناسی شناختی، تهران، علمی.
- کریمی، مریم، غلامرضا سالمیان و فاطمه کلاهیچیان (۱۳۹۸)، «کارکردهای شناختی استعاره در سیرالعباد الی‌المعاد سنایی»، فنون ادبی، س ۱۱، ش ۲ (پیاپی ۲۷)، صص ۱۱۳-۱۲۸.
- کوچش، زولتن (۱۳۹۳)، مقدمه کاربردی بر استعاره، ترجمه شیرین پورابراهیم، تهران، سمت.
- لیکاف، جورج و مارک جانسون (۱۳۹۷)، استعاره‌هایی که با آن‌ها زندگی می‌کنیم، ترجمه هاجر آقابراهیمی، چ ۳، تهران، علم.
- ناصری، فرشته و عبدالحسین فرزاد (۱۳۹۲)، «تحلیل جلوه‌های ادبیات غنایی در سه منظومه نظامی با تکیه بر نقش زن»، فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی، ش ۱۵، صص ۱۸۵-۲۱۳.
- نظامی‌گنجه‌ای، الیاس بن یوسف (۱۳۹۱)، خسرو و شیرین، با حواشی و تصحیح حسن وحید دستگردی، به کوشش سعید حمیدیان، چ ۱۳، تهران، قطره.
- ولی‌زاده پاشا، لیلا، محبوبه مباشری و شیرین پورابراهیم (۱۳۹۷)، «مفهوم‌سازی عشق در غزلیات شمس و بررسی ارتباط آن با مضامین قرآنی از دیدگاه معنی‌شناسی»، پژوهش‌های ادب عرفانی (گوهر گویا)، ش ۲، صص ۱-۳۶.
- هاشمی، زهره (۱۳۹۲)، «زنجیره‌های استعاره‌ی محبت در تصوف (بررسی دیدگاه صوفیه درباره محبت از قرن دوم تا ششم هجری بر بنیاد نظریه استعاره مفهومی)»، فصلنامه نقد ادبی، ش ۲۲، صص ۲۹-۴۸.
- هاوکس، ترنس (۱۳۷۷)، استعاره، ترجمه فرزانه طاهری، چ ۱، تهران، نشر مرکز.
- Abbasi, Z. (2018), "Conceptual Metaphor of Love and Related Semantic Clusters in Attar's Tazkarat al-Awliya", *Research in Mystical Literature*, Pp. 117-146 [In Persian].
- Abdol-Karimi, S. (2014), *Descriptive Culture of Cognitive Linguistics*, Tehran, Elmi [In Persian].
- Afrashi, A & Hesami, T. (2013), "Analysis of Conceptual Metaphors in a New Classification based on Examples from Persian and Spanish Languages", *Journal of Comparative Linguistic Research*, Pp. 141-165 [In Persian].
- Asgharnezgad farid, M. (2014), *Cognitive Patterns of Metaphors of Romantic Concepts in Saadi's Lyric and Ode Poems*, Ph.D. Thesis, Tehran, Alzahra University [In Persian].
- Ayad, M. (2014), *Conceptual Metaphor of Love in Sanai, Attar and Molana's Lyric Poems*, Ph.D. Thesis, Mashhad, Ferdowsi University [In Persian].
- Behnam, M. (2019), "Conceptual Metaphor of Light in Shams's Court", *Literary Criticism Quarterly*, Pp. 91-114 [In Persian].
- Esparham, D. & Tasdighi, S. (2018), "Cognitive Metaphor of Love in Molana's Masnavi", *Literary Research Text*, Pp. 87-114. [In Persian].

- Karimi, M., Salemian, Gh. & Kolahchian, F. (2019), "The Cognitive Functions of Metaphor in Sayr al-Ebad El al-Maad-e Sanai", *Literary Techniques*, Pp. 113-128 [In Persian].
- Khoramshahi, B. (1994), *Hafez Nameh*, Tehran, Elmi & Farhangi [In Persian].
- Kovecses. Zoltán (1986), *Metaphors of Anger, Pride and Love, A Lexical Approach to the Structures of Concepts, Pragmatics and Beyond*, Amsterdam & Philadelphia, John Benjamins [In Persian].
- (2014), *A Practical Introduction to Metaphor*, Translated by Shirin Pouradham, Tehran, Samt [In Persian].
- Howkes, T. (1972), *Metaphor*, Translate by Farzaneh Taheri, 1th Ed. Tehran, Nashr Markaz [In Persian].
- Lakoff, G. & Johnson, M. (2003), *Metaphors We Live By*, Translate by Hajar Agha-Ebrahimi. 3th Ed. Tehran, Elm [In Persian].
- Naseri, F & Farzad, A. (2013), "Analysis of the Effects of Lyrical Literature in Nezami's Three Poems based on the Role of Women", *Persian Language and Literature Quarterly*, No. 15, Pp. 185-213 [In Persian].
- Nezami Ganjavi, A.E.Y. (2012), *Khosrow & Shirin*, in Correction Dastgerdi, H.W., By Effort Hamidian, S., 13th Ed. Tehran, Ghatreh [In Persian].
- Aristotle (1964), *Poetry Technique*, Translate by Abdol-Hosein Zarinkoub. 2th Ed. Tehran, Bongah Tarjomeh & Nashre Ketab [In Persian].
- Rakeei. F. (2004), "A New Look at Metaphor, Metaphor Analysis in the Poetry of Qaisar Aminpour", *Quarterly Journal of Literary Research*, No. 26, Pp. 77-99 [In Persian].
- Safa. Z. (1990), *History of Literature in Iran*, Vol. 2, 10th Ed, Tehran, Ferdows [In Persian].
- Sojoodi, F. & Ghanbari, Z. (2012), "A Semantic Study of the Metaphor of Time in Persian Children's Stories (Groups A, B, C)", *Literary Criticism Quarterly*, No. 19, Pp. 135-156 [In Persian].
- Leyla, V., Mobasheri, M & Pour-adham, Sh. (2018), "Conceptualization of Love in Shams Lyric Poems and Examining its Relationship with Quranic Themes from a Semantic Point of View", *Research in Mystical Literature*, No. 2, Pp. 1-36 [In Persian].
- Hashemi, Z. (2013), "Metaphorical Chains of Love in Sufism (Study of the Sufi View of Love from the Second to the Sixth Century AH Based on the Theory of Conceptual Metaphor)", *Quarterly Journal of Literary Criticism*, No, 22, Pp. 29-48 [In Persian].
- Zarinkoub, A. (2007), *The Old Man in the Ganje in Search of Nowhere*. 7th Ed, Tehran, Sokhan [In Persian].

